

КОМПЛЕКСНА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖГАЛУЗЕВОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

УДК 343



І. В. ГОРА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу і криміналістики, Академія адвокатури України

Розглянуто сучасні проблеми комплексної експертизи в кримінальному, адміністративному, господарському і цивільному судочинстві України. Акцентовано увагу на проблемах гносеології та організації комплексних експертиз, що притаманні міжгалузевому інституту судових експертиз.

Ключові слова: *судочинство, судова експертиза, комплексна судова експертиза, предмет експертизи, об'єкти комплексної експертизи.*



MULTI-DISCIPLINE FORENSIC EXAMINATION
IN RESPECT OF THE ASPECT OF RESEARCH OF
INTERDISCIPLINARY INSTITUTION OF FORENSIC
EXAMINATION IN UKRAINIAN COURT PROCEEDINGS

Hora I. V

Received: 31 Oct 2014.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різноманітних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесел не обходить такої суспільної сфери як сфера судочинства, а розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у адміністративній, господарській, цивільній справі та кримінальному провадженні дає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави загалом. В будь-якій галузі права є свої галузеві інститути. У тих випадках, коли певний інститут об'єднує норми двох або більше галузей права, він вважається міжгалузевим. Окремий правовий інститут являє собою сукупність норм, що регулюють певну групу правовідносин, котрі уособлюються в силу своєї специфіки. Інтеграція досягнень різноманітних наук в практику доказування – закономірне і традиційно досліджуване явище для кримінального судочинства. Традиційним є і те, що функцію інтеграції спеціальних знань в розслідуванні кримінальних правопорушень виконує криміналістика, яка народилася в «надрах»

кримінального процесу і традиційно розробляє свої основні наукові положення переважно стосовно сфери кримінального судочинства. Проте все частіше під час розгляду цивільних, адміністративних та господарських справ, а також спорів, які виникають з цивільних, адміністративних та господарських правовідносин, з'являється необхідність дослідження доказів, у процесі котрого доцільно використовувати криміналістичні знання. Така практика здійснюється завдяки розширенню меж судово-експертної діяльності та використання судових експертиз як одного з найбільш ефективних способів встановлення істини з питань, що є предметом доказування в адміністративних, господарських та цивільних справах та кримінальних провадженнях. Не випадково останніми роками поряд з традиційними експертизами (криміналістичними) отримали розвиток нові класи, роди та види судових експертиз, що свідчить про неухильне зростання можливостей досягнень науки й техніки в інтересах забезпечення правосуддя.

Одним з яскравих проявів інтеграції різноманітних знань в судові експертизі є комплексна експертиза, оскільки саме в ній знаходить відображення взаємозв'язок й взаємообумовленість інтеграційних процесів. Будучи одним з перспективних напрямів розширення можливостей судової експертизи, комплексні експертні дослідження мають сталу тенденцію до росту в загальній масі судово-експертних досліджень. Концентрація уваги і творчих зусиль вчених і практиків на проблемі комплексних експертиз викликана двома важливими причинами. Перша полягає в тому, що розробка проблеми комплексності полегшує всебічне використання

можливостей судової експертизи в процесуальному доказуванні. Друга причина полягає в тому, що в результаті комплексного підходу до дослідження об'єктів судової експертизи виявляються такі шари й зрізи доказової інформації, спільне використання котрих дозволяє вирішувати нові, раніше не вирішувані експертні завдання.

Питання чіткої організації проведення комплексних експертиз тісно пов'язані з проблемою законодавчої регламентації комплексної експертизи в цілому. На законодавчому рівні їх проведення (загальні принципи) регулюється окремими положеннями процесуального законодавства. Проте в різних сферах вітчизняного судочинства такі процесуальні норми різняться між собою. Так, в чинному КПК України немає нормативної регламентації порядку проведення комплексних експертиз. У ст. 101 КПК України передбачено можливість залучення кількох експертів та визначено в загальних рисах їх права й обов'язки. Водночас в кримінальному процесуальному законодавстві немає критеріїв розмежування вказаних видів експертиз. На нашу думку, необхідність законодавчої регламентації цих видів експертиз є дуже важливою, оскільки комплексна експертиза має свою похідну від особливостей об'єктів дослідження, котрі потребують застосовувати різні сфери знання, специфіку як за призначенням, так і за повноваженнями та відповідальністю експертів. Стаття 149 ЦПК України спеціально регламентує проведення комплексної судової експертизи у цивільному судочинстві. Вказаною процесуальною нормою встановлено, що комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або

різних напрямів у межах однієї галузі знань. Варто звернути увагу на те, що тут йдеться про експертів, які представляють різні напрями однієї галузі знань. Таке формулювання можна застосувати до криміналістичних експертиз, де існує експертна спеціалізація, але його не можна реалізувати в експертизі психіатричній, де не існує окремих експертних спеціальностей. У висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність. Водночас, ч. 3 ст. 149 ЦПК України визначає, що загальний висновок роблять експерти, компетентні в оцінці отриманих результатів і формулюванні єдиного висновку. У разі ж виникнення розбіжностей між експертами висновки оформлюються відповідно до ч. 2 ст. 148 ЦПК України. Аналогічною за змістом є ст. 84 Кодексу адміністративного судочинства України, якою передбачено порядок проведення комплексної експертизи. У разі виникнення розбіжностей між експертами висновки оформлюються відповідно до частини другої ст. 83 цього Кодексу.

Як слушно зазначає В.Г. Гончаренко, проблеми комплексних судових експертиз є актуальними для сучасного судочинства України і це цілком зрозуміло, адже надійність висновків щодо об'єкта, вивченого взаємопов'язано з позицій різних наук, якісно зростає. Проте гносеологічні і правові питання комплексної експертизи в світлі теорії судових доказів досліджені ще явно недостатньо [1, 6].

Ефективність використання комплексної експертизи в будь-якому виді

судочинства значною мірою визначається ступенем вирішеності низки загальних проблем, що стоять перед комплексним дослідженням в судовій експертизі взагалі. За гносеологічною природою експертиза – це різновид практичного пізнання конкретних фактів, явищ з використанням положень науки, наукових засобів і методів за науково-розробленою і апробованою практикою методикою. В основі експертизи як дослідження лежать як відомі (вихідні) емпіричні дані, так і наукові факти, функції яких полягають у встановленні предмета експертизи, виявленні видів зв'язків між емпіричними даними, визначенні можливості існування шуканого факту. Інтеграція знань передбачає використання теоретичних і емпіричних положень (методів, засобів) різних наук і на їх основі виробляються знання, необхідні для всебічного, повного і об'єктивного дослідження складних явищ і об'єктів. В результаті комплексних досліджень на основі інтеграції знань різноманітних галузей виявляється нова доказова інформація, котра може бути досліджена лише на основі цих знань. З таких позицій комплексність досліджень характеризується: по-перше, використанням сукупності різних спеціальних знань суміжних наук для вирішення експертного завдання, котре неможна вирішити шляхом застосування знань будь-якої однієї науки; по-друге, паралельним або послідовним дослідженням різноманітних властивостей одного й того самого або декількох об'єктів з метою вирішення завдань самостійних експертиз.

Сучасна базова теоретична концепція комплексної експертизи ґрунтується на таких положеннях: комплексні експертизи можуть проводитися лише за умов, коли в

дослідженні беруть участь не менше двох експертів; при проведенні комплексної експертизи дослідження проводиться експертами різних спеціальностей; кожний з експертів при проведенні комплексної експертизи діє в зоні своєї компетенції і не може втручатися в чужу зону знань, тобто фактично компетенції надається деякий абсолютний і обмежувальний характер; експерт дає висновок від свого імені на підставі досліджень, проведених ним відповідно до його спеціальних знань і несе за даний висновок відповідальність у встановленому законом порядку.

До предмету комплексної експертизи входить встановлення обставин, що перебувають у тісному й безпосередньому зв'язку із завданнями доказування, шляхом інтегрування даних різних класів і родів судових експертиз при вирішенні суміжних для них питань. При призначенні й проведенні комплексної експертизи цілісне наукове дослідження властивостей об'єкта, котрі повинні вивчатися не окремо, а одночасно експертами різних спеціальностей, передбачає досягнення єдності описання та пояснення деяких сторін явищ шляхом інтеграції знань суміжних наук. Важливою ознакою, що характеризує комплексну експертизу, є спільність об'єкта дослідження. Експерти різних спеціальностей досліджують ті самі об'єкти, котрі являють собою багатозначну й багатомірну систему властивостей і відносин предметів і явищ об'єктивної дійсності, що відображають в слідах або частинах цілого інформацію про подію, яка досліджується.

Розглядаючи проблеми комплексних експертиз в судочинстві України, не можна залишити поза увагою питання загальної логічної характеристики комплексної

експертизи, яка умовно розкладається на декілька етапів. На першому етапі об'єкт дослідження піддається процедурі логічного аналізу. За такої процедури має місце логічний прийом, метод дослідження, який полягає в тому, що досліджуваний предмет уявно розкладається на складові елементи, кожний з яких потім досліджується окремо як частина цілого. В комплексній експертизі проведення дослідження кожного елементу доручається окремому експерту. Загальний синтезуючий (інтегрований) висновок може бути зроблений лише з використанням результатів всіх експертних досліджень. Важливою особливістю експертної процедури в такому випадку є те, що один експерт передає іншому лише свої висновки, а процесу дослідження іншого експерта не повинен торкатися. Більше того, інший експерт фактично в ряді випадків і не в змозі продублювати дослідження колеги, оскільки для цього у нього відсутня необхідна компетенція. Це і є основною загальною характеристикою комплексної експертизи: другий експерт використовує і оцінює лише висновки попереднього експерта, і цих даних цілком достатньо для формування інтегрального висновку.

Загальний висновок з питань, поставлених перед експертами, робить експерт (експерти), здатний оцінити отримані результати. Якщо кінцевий висновок групи експертів базується на фактах, встановлених одним з експертів або групою експертів, це відображається у висновку. Кожний експерт має право підписувати загальний висновок та ту його частину, в якій описані проведені ним дослідження і викладені висновки, або лише ту його частину, яка відображає хід та результати проведених ним особисто досліджень.

Загальна логічна характеристика комплексної експертизи полягає в тому, що досліджуваний об'єкт (завдання) логічно розчленовується на необхідну кількість елементів, до того ж кожний з них досліджується самостійно окремим експертом, а інтеграція загального висновку здійснюється експертом, який вирішує кінцеве завдання шляхом здійснення аналізу висновків кожного експерта. Так, наприклад, при проведенні комплексної товарознавчої експертизи ставилося завдання визначити вартість несправних комп'ютерів. На першому етапі експерт-комп'ютерник визначає характер несправності комп'ютерної системи. Потім свій висновок щодо несправності, наприклад, блока живлення, він передає товарознавцю, котрий і визначає вартість ремонту. До того ж, проаналізувати правильність дослідження експерта в галузі комп'ютерно-технічної експертизи експерт-товарознавець не в змозі, оскільки у нього відсутня відповідна компетенція. Проте висновку щодо несправності блока живлення цілком достатньо для проведення його частини дослідження. Більше того, характер дослідження експерта-комп'ютерника йому взагалі не потрібний для визначення вартості ремонту. Для цього достатній лише висновок щодо характеру несправності.

Неабияке значення в цьому мають психологічні аспекти комплексної експертизи. При проведенні комплексних експертиз рівною мірою небезпечними є як конформізм, безпринципність членів комісії, так і надмірна самовпевненість кожного з них. Колективна впевненість, котра притаманна комісії експертів при проведенні комплексної експертизи, повинна бути відображенням усвідомленої впевненості

кожного члена експертної комісії, а самовпевненість – ґрунтуватися на професійних знаннях експерта, на знаннях із галузі суміжних до його спеціальності наук, на впевненості в достовірності результатів, отриманих як ним самим, так і експертами інших спеціальностей [2, 7].

При проведенні комплексних експертиз і інтеграції результатів дослідження декількох експертів між їхніми дослідженнями повинні виникати і певні окремі (конкретні) логічні зв'язки. До того ж ці логічні зв'язки повинні мати суттєве значення для формування способів інтеграції висновків експертів і складання єдиного висновку. Виокремлюють два типи таких зв'язків: зв'язок за принципом з'єднувального судження і за принципом логічного слідування. До суджень першого типу відносять судження, котрі включають в єдиний інтегральний комплекс декілька автономних сукупностей ознак одного досліджуваного об'єкта. При проведенні комплексної експертизи таке судження (висновок) має місце, коли два експерта разом вирішують кінцеве завдання. Комплекс ознак, котрий виявляється кожним з експертів, недостатній для висновку. Проте при поєднанні цих ознак утворюється сукупність, котра достатня для висновку. Основною особливістю такого зв'язку є те, що загальне судження можливе лише за поєднання ознак, що виявлені при дослідженні кожним експертом окремо. За такого судження формується загальний висновок. Зв'язок за принципом логічного слідування має місце в тих випадках, коли єдина експертна задача розчленовується на логічний ланцюжок завдань, кожне з яких вирішується окремим експертом. Характер логічних зв'язків в такому випадку визначається

тим, що проміжний висновок першого експерта сприймається іншим як істинний (експерт пересвідчується в його вірогідності), і, спираючись на нього, другий, третій експерт формулює кінцевий висновок за принципом логічного слідування. Цей тип логічного зв'язку пов'язаний з поняттям комплексної логіки і широко застосовується в усіх видах експертних досліджень, оскільки послідовний аналіз речових доказів потребує ступінчастого переходу від одних проміжних підсумків дослідження до інших, більш високого рівня [3, 21].

Комплексна експертиза може призначатися за необхідності використання спеціальних знань в декількох підгалузях однієї науки, наприклад, при визначенні характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень використовуються спеціальні знання в галузі терапії і травматології в межах комплексної судово-медичної експертизи, спеціалізація за якими здійснюється на професійному рівні і виключає взаємозамінність. Така експертиза призначається також у випадках, коли експерт використовує результати експертиз інших видів, наприклад, експерт-психіатр при визначенні психічного стану особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння застосовує результати судово-медичної експертизи про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних цій особі перед вчиненням нею суспільно небезпечного діяння.

Однією з важливих проблем є розробка загальної методики вирішення завдань комплексної експертизи, тобто вироблення загального алгоритму дій експертів різних спеціальностей в процесі кооперації їх спеціальних знань у формі комплексної експертизи. Поряд з цією проблемою

існує й інша, яка тісно пов'язана з першою, а саме – виявлення й науковий аналіз «граничних» завдань судових експертиз. Це, в свою чергу, буде сприяти вирішенню наступної проблеми комплексного дослідження в судовій експертизі, що полягає в спільній розробці експертами різних спеціальностей (у тому числі й різних відомств) комплексних методик вирішення найбільш актуальних «граничних» завдань.

Як підкреслює Е.Б. Сімакова-Єфремян, відчувається певний дефіцит у методиках проведення комплексних експертиз за їх різновидами. Якщо звернутися до Реєстру методик проведення судових експертиз, держателем якого є Міністерство юстиції України, то можна побачити, що на сьогодні ця електронна база даних містить лише 16 методик комплексних експертиз. Ураховуючи ту обставину, що тільки в розробленій у Харківському НДІСЕ загальній методиці призначення і проведення комплексних експертиз, що виконуються комісією експертів, наведено 48 різновидів комплексних досліджень, можна констатувати недостатнє методичне забезпечення цього напрямку. Тобто, з одного боку, існує проблема методичного забезпечення комплексних судово-експертних досліджень, а з другого – проблема перегляду певних позицій наявних методик з метою внесення до них змін і доповнень, пов'язаних із тим, що відбуваються зміни в чинному законодавстві та нормативно-технічних актах, які впливають на окремі положення методик; із розвитком науково-технічного прогресу з'являються нові об'єкти дослідження, а також новітнє обладнання й устаткування, розроблене на основі сучасних технологій; у ході застосування методик виявляються

суперечності та неоднозначності тлумачень окремих їх положень тощо [4, 226]. Постановою Кабінету Міністрів України № 814 було внесено відповідні зміни до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, завдяки чому вирішене важливе питання експертного забезпечення правосуддя України, яке раніше не було нормативно врегульованим.

Потребує подальшого удосконалення й проблема організації комплексних експертних досліджень, і зокрема, проведення комплексних міжвідомчих експертиз. Наприклад, залишаються не достатньо врегульованими й відповідно не чітко прописаними в Інструкції Мін'юсту України такі аспекти: порядок направлення об'єктів в судово-експертні установи різних відомств і критерії відбору провідної з них; детальні правила організації роботи комісії експертів з різних судово-експертних установ; порядок нарахування загального строку проведення комплексної міжвідомчої експертизи; умови й порядок призначення (або вибору) провідного експерта в комісії експертів; умови, за яких судово-експертні установи відмовляються від проведення досліджень; порядок заявлення клопотання з боку

провідної судово-експертної установи і її дій у випадку відмови у задоволенні наявних клопотань тощо. Однією з вимог, які пред'являються до наукової обґрунтованості висновків комплексних експертиз, є застосування об'єктивних критеріїв оцінки результатів дослідження. Проте й досі законодавчо не врегульовано питання про формулювання загального експертного висновку комісією експертів.

Висновок. Сьогодні в Україні єдиної законодавчої регламентації інституту судової експертизи в різних галузях судочинства не існує, не дивлячись на очевидну внутрішню тотожність сутності даного інституту. Проблеми призначення і проведення комплексних експертиз у кримінальному, господарському, цивільному та адміністративному судочинстві практично однакові. Особливості процесу дослідження під час проведення комплексної судової експертизи обумовлені спільністю предметів і об'єктів для різних галузей знань, взаємним використанням методів дослідження, термінологічного і понятійного апарату, у зв'язку з чим проводяться дослідження в межах різних родів і класів експертиз експертами різних спеціальностей або вузької спеціалізації, які формують спільний висновок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Гончаренко В. И.* Гносеологические и процессуальные вопросы комплексных исследований в свете теории судебных доказательств / В. И. Гончаренко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища школа, 1987. – Вып. 35. – С. 3–7.
2. *Шуваева М. С.* Правовые и организационные основы назначения и производства комплексной экспертизы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. С. Шуваева. – М., 2006. – 21 с.

3. *Эджубов А. Г.* О новой концепции комплексной экспертизы / А. Г. Эджубов, Е. С. Карпухина // Теория и практика судебной экспертизы. – С. 16–23
4. *Сімакова-Євремян Е. Б.* Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Євремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 13. – С. 225–232.

Стаття надійшла до редакції: 31.10.2014.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

MULTI-DISCIPLINE FORENSIC EXAMINATION IN RESPECT OF THE ASPECT OF RESEARCH OF INTERDISCIPLINARY INSTITUTION OF FORENSIC EXAMINATION IN UKRAINIAN COURT PROCEEDINGS

Hora I. V.

Abstract: There are reviewed the up-to-date problems of multi-discipline examination in criminal, administrative, business and civil proceedings of Ukraine. Effectiveness of use of multi-discipline examination in any kind of proceedings is mostly defined by a degree of determination of a number of general issues appearing before a multi-discipline forensic examination research altogether. Integration of knowledge provides for use of theoretical and empirical points (methods and means) of different sciences, and they are a basis for producing knowledge necessary to comprehensive, whole and unprejudiced examination of difficult phenomena and targets. There appears new evidential basis as a result of multi-discipline researches on the basis of integration of knowledge in different branches, and it may be examined only on the basis of this knowledge. From these perspectives multi-discipline nature of research may be defined: firstly, by use of different sets of special knowledge in related sciences too solve the task of an expert, which is impossible to solve by using knowledge of any one science; secondly, by simultaneous or consecutive examination of various properties of the same or several targets in order to solve the task of independent examinations.

Present basic theoretical concept of multi-discipline examination is based on the following points: multi-discipline may be carried out by at least two experts; researches in multi-discipline examination are carried out by experts in different fields; each of involved experts acts in the area of his own field and he or she may not intervene in the field of other one, i.e. competence of an expert is of some absolute and restrictive nature; an expert gives his/her finding on his/her behalf on the ground of researches made by him/her according to his/her special knowledge and he/she is hold liable for it according to the law.

Subject of multi-discipline examination include finding out circumstances closely and directly related to the task of proving by means of integration of data of forensic examinations of different classes and sorts concerning issues related to the examinations. When multi-discipline examination is appointed and carried out, comprehensive scientific research of target's properties, which shouldn't be studied separately but simultaneously by experts in different fields, provides for achievement of description and explanation unity regarding some points of phenomena under research by means of integration of knowledge in related sciences. The common target of research is an important feature that defines multi-discipline examination. Experts in different fields study the same targets that are a multiple-valued and diverse system of properties and relations between subjects and phenomena of reality, which reflect the information concerning event under research in traces or parts of the whole.

Keywords: court proceedings, forensic examination, multi-discipline forensic examination, subject of examination, targets of multi-discipline examination.



**КОМПЛЕКСНАЯ СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА В АСПЕКТЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖОТРАСЛЕВОГО ИНСТИТУТА СУДЕБНЫХ
ЭКСПЕРТИЗ В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ**

Гора И. В.

Резюме: Рассмотрены современные проблемы комплексной экспертизы в уголовном, административном, хозяйственном и гражданском судопроизводстве Украины. Акцентируется внимание на проблемах гносеологии и организации комплексных экспертиз, присущих межотраслевому институту судебных экспертиз.

Ключевые слова: судопроизводство, судебная экспертиза, комплексная судебная экспертиза, предмет экспертизы, объекты комплексной экспертизы.